

אותות, מופתים וניסים מבוא לספרות תנחומא-ילמדנו פרופ' מרק ברגמן

שיעור 1: מבוא קצר למדרשי תנחומא-ילמדנו:

הרובד הקדום בקטע גניזה

קטע גניזה, קיימברידג', אוסף טיילור-שכטר C₁ 46

[אמר האלהים: בעולם הזה על ידי בשר ודם גאלתי אתכן, לפיכך] חזרתן ונשתעבדתן. אבל לעתיד לבוא אני גואל אתכן ועוד אין אתם משתעבדין, דכתיב אמרו גאל יהוה עבדו יעקב (ישעיהו מח, 20) ולא יעבדו בו עוד (ירמיהו ל, 8).

כי [ידבר אליכם פרעה וגו']

ילמדנו אדם מישראל שהיה עומד להתפלל ובא הנחש וניכרך על עקיבו מהוא שיפסוק כך שנו אפילו מלך שואל בשלומו ולא ישיבנו אפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק...

שמות ז, 9

"כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו תנו לך מופת"

קטע גניזה, קיימברידג', אוסף טיילור-שכטר C₁ 46

"ילמדנו רבנו אדם מישראל שהיה עומד להתפלל ובא הנחש וניכרך על עקיבו מהוא שיפסוק?" כך שנו: אפילו מלך שואל בשלומו ולא ישיבנו אפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק

ישעיהו מו, 10

"מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אמר עצתי תקום וכל חפצי אעשה."

תהילים עח, 43

"אשר שם במצרים אתותיו ומופתיו בשדה צען"

שיעור 2: הפתיחתא בהלכה –

מלכות רומי מתעקמת ומלחשת כנחש

שמות ז, 9-13

כִּי יִדְבַר אֲלֵכֶם פְּרַעֲזָה לֵאמֹר תִּגְנוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאַמְרַתְּ אֶל אֶהְרֹן קַח אֶת מִטְּף וְהִשְׁלַף לִפְנֵי פְרַעֲזָה יְהִי לְתַנִּין.
וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל פְּרַעֲזָה וַיַּעֲשׂוּ כֵן כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וַיִּשְׁלַף אֶהְרֹן אֶת מִטְּהוֹ לִפְנֵי פְרַעֲזָה וְלִפְנֵי עֲבָדָיו וַיְהִי לְתַנִּין.
וַיִּקְרָא גַם פְּרַעֲזָה לְחֻכְמַיִם וְלִמְכַשְׁפִּים וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלִהְטִיהֶם כֵּן.
וַיִּשְׁלִיכוּ אִישׁ מִטְּהוֹ וַיְהִיו לְתַנִּינִם וַיִּכְלַע מִטְּהָ אֶהְרֹן אֶת מִטְּתָם.
וַיַּחֲזִק לֵב פְּרַעֲזָה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה.

שמות ה, 2-3

וַיֹּאמֶר אֲלֵיו יְהוָה מַה זֶה בְּיַדְךָ וַיֹּאמֶר מִטְּהָ. וַיֹּאמֶר הִשְׁלִיכֵהוּ אֶרְצָה וַיִּשְׁלַכְהוּ אֶרְצָה וַיְהִי לְנַחֵשׁ וַיִּגַּס מִשָּׁה מִפְּנָיו.

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

כי [ידבר אליכם פרעה וגו']
ילמדנו רבנו אדם מישראל שהיה עומד להתפלל ובא הנחש וניכרך על עקיבו מהוא שיפסוק כך שנו אפילו מלך שואל בשלומו ולא ישיבנו אפילו נחש כרוך על עקיבו לא יפסיק

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

מעשה ברבי חנינה בן דוסא שהיה עומד ומתפלל ובא חורור ונשכו וברחו התלמידין אחר שעה באו ומצאו את החורור מת על פי חורו מושלך אמרו אילו אדם שנשכו חורור אילו חורור שנשך את ר' חנינה בן דוסא

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

הוי אפילו מלך שואל בשלומו וגו'

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

ומה ראו להקיש כריכת הנחש למלכות אלא שנימשלה מלכות הרשעה בנחש א"ר יהושע ב"י נחמיה ראה מה כתיב קוֹלָהּ כַּנְחָשׁ יִלֶּךְ (ירמיהו מו, 22), [ל]מה (ש) נימשלה [המלכות]
בנחש? אלא מה הנחש מלחש והורג דכתיב אם ישף הנחש בלוא לחש (קהלת י, 11).
כך המלכות מלחשת על אדן והורגתו והרי הוא ניתן בבית האסורים הרי נותנין עליו קטאדיקי

לכך קולָה פִּנְחָשׁ יִלֵּךְ. וכי יש קול לנחש אלא מה הנחש מלחש [בפיו] והורג אף המלכות מלחשת בפיה והורגת לכך נמשלה בנחש.

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

ד"א למה נימשלה בנחש אלא מה הנחש מעוקם כך אף המלכות מעוקמת בדרכיה אומרת לאדם מה את אדם טוב או אדם רע והוא אומ' לו טוב אני והן אומרין לו כמה בני אדם הרגת ואו' לא הרגתי והוא או' לו ומי היה עימך ובמה הרגת אותו בחרב או במקל או באבן אינו זז עד שהוא נותן לו אפופסיס והורגו שהוא מתעקם עליו והורגו כשם שהנחש מתעקם עליו כך המלכות מתעקמת בדרכיה

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

לפיכך כשבקש האים לשלח למשה אצל פרעה אמ' לו האים משה יודע אני שכשן הנחש הזה מעוקם כך אף פרעה מעוקם אלא הרי את הולך אצלו אם ביקש להתעקם כנגדך אמור לאהרן שיתלה מקלו עליו כשן שמכים את הנחש מנין ממה שקראנו בעניין כי ידבר אליכם פרעה וגו'.

ישעיהו מו, 10

”מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אמר עצתי תקום וכל חפצי אעשה”.

תהילים עח, 43

”אשר שם במצרים אתותיו ומופתיו בשדה-צ'ען”

ישעיהו מח, 20 וירמיהו ל, 8

”גאל ה' עבדו יַעֲקֹב [...] וְלֹא יַעֲבְדוּ בּו עוֹד”

בבלי, ברכות לג ע"א

תנו רבנן: מעשה במקום אחד שהיה ערוך, והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו. נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו – ומת אותו ערוך.

נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוך ממית, אלא החטא ממית.

שיעור 3: פתיחתאות לא הלכתיות –

האלוהים עשה את עצמו נחש

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

זהו שאמר הכתוב: מגיד מראשית אחרית וגו' (ישעיהו מו, 10). הא'ים מגיד מראש מה שעתידי להיות בסוף ומה שבני אדם יעשו. תדע לך שכך. א"ר מיאשה: במשה כתוב: הנך שוכב עם אבותיך וגו' (דברים לא, 16) אמ' לו מה ישראל עתידין לעשות לאחר מיתתו שליהושע, אחר כמה שנים. מאותה השעה הודיעהו שעתידין ישראל לעמוד ולעבוד עבדה זרה. הוי מגיד מראשית וגו'.

מהוא וכל חפצי אעשה (ישעיהו מו, 10)? א"ר פינחס הכהן בן חמה: מי שהוא שומע הפסוק הזה סבור שמה פלוניקיא יש למעלן שהוא אומר וכל חפצי אעשה, מתוך שחפצו שלא'ים להצדיק את בריותיו ולא להרשיען. אין הא'ים חפץ להרשיע רשע, דכת' כי לא אל חפץ [רשע] (תהילים ה, 5), הוי מגיד מראש.

ד"א מגיד מראשית. רבנין אמרין: בשעה שהיה משה בסנה הראה לו הא'ים היאך פרעה עתיד להעקם ולעמוד כנגדו. לפיכך עשה עצמו נחש לפניו, להודיעו כשם שהנחש מעוקם, כך הוא עתיד להתעקם כנגדך. אמר לו הא'ים: אם בא להתעקם כנגדך, קום היך גבר לקובליה, כי ידבר אליכם וגו' (שמות ז, 9).

ד"א מג'

מרא' רבנין א[מרין] בשעה שהיה [משה בסנה הראה לו הא'ים היאך פר' עתיד עתיד [להת]עקם ולעמוד כנגדו לפיכך עשה עצמו נחש לפניו להודיע כשם ש[הנ]חש מעוקם כך הוא עתיד להתעקם כנגדך אמ' לו] הא'ים אם בא להתעקם כנגדך קום היך כבר לקובליה כי ידבר אליכם וגו'...

שמות רבה ג, יב (2) (מהדורת שנאן, עמ' 135)

וינס משה מפניו (שמות ה, 3). מטרונה אמרה לרבי יוסי: אלהי גדול מאלהיך. אמר לה: למה? אמרה לו: בשעה שראה את הנחש שהוא אלהי, מיד: וינס משה מפניו. אבל בשעה שנגלה אלהיכם למשה הסתיר פניו. אמר לה: תיפח עצמה! בשעה שנגלה אלהינו למשה בסנה, לאי זה מקום היה לו לברוח? לשמים? לים? ליבשה? מה נאמר בו: הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא [נאם ה'] (ירמיהו כג, 24). אבל הנחש אלהיך, כיון שאדם בורח מפניו ב' ג' פסיעות – מיד הוא ניצל, לכך כתיב: וינס משה מפניו

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

זהש"ה

אשר שם במצר' אתתיו וגו' (תהילים עח, 43) מהוא אתותיו? ור' יהודה אמר: מהו שכתוב ויעש האתות לעיני העם (שמות ה, 30). מופתיו בשדה צוען (תהילים עח, 43), אילו המופתים שעשו לפני פרעה והמצריין.

שיעור 4: גוף הדרשה וסיום משיחי – האלוהים משכנע את משה להיות שליח

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

בשעה שהיה משה בסנה והיה הא'ים מבקש שילך בשליחותו. אמר לו משה לא איש דברים אנכי (שמות ד, 10)

א"ר שמואל בן נחמן: שבעת ימים עשה הא'ים מפתה למשה שילך בשליחותו, דכתיב לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז וגו' (שם שם). אמר לו משה: איך אלך ואני ערל שפתים (שמות ו, 12) אמר הא'ים: מי שם פה לאדם וגו' (שמות ד, 11)?

שמות רבה ג, יד (מהדורת שנאן, עמ' 139)

אמרו רבותינו: ז' ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו ולא היה רוצה לילך עד מעשה הסנה, הדא הוא דכתיב: לא איש דברים אנכי (שמות ד, 10) – חד, גם מתמול (שם שם) – ב', גם (שם שם) – ג', משלשם (שם שם) – ד', גם (שם שם) – ה', מאז (שם שם) – ו', דברך (שם שם) – ז'.

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

אמר לו משה לא איש דברים אנכי (שמות ד, 10). מהוא לא איש דברים אנכי? לית בי גבורה ולית אנה דמילין. בעי את בידי דבורין?

ד"א לא איש דברים (שמות ד, 10) לית אנה אזל נסב ויהב עמה במילין. לית הוא דמילין, דכתיב בדברים לא יוסר עבד (משלי כט, 19). לית אנה דמילין. בעיתה ניזיל ונפסקלנה שווה. אמר לו הא'ים: משה! אין את יכול! למה? שהיתקנתי לו עשר מכות ואם מפסקל את אותו מיה, מי סופג את המכות?

שמות רבה ג, יד (שנאן, עמ' 139-140)

אמר ר' פנחס הכהן: אמר משה – איני איש של דברים ואיני רואה כאן דברים, כי האדם שאני הולך אצלו עבד הוא ואינו מקבל מוסר של דברים, שנאמר: בדברים לא יוסר עבד (משלי כט, 19), ואם אני הולך לרדותו – מיד אני הולך. [נוסח אחר: אם איני הולך לרדותו, איני הולך]

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

אמ' ר' יוסה בן נהריי אמר: מהוא מי א[נכי] (שמות ג, 11)? אמר משה לפניו: אתה אומר לי לך ו[הוציא] ששים ריבו מן היושב ל[מדבר], יש לי לספק מזון להם], אי זו סיטרה התקנתה

להן, אילו אגוזין וקליות התקנתה להן, איזו מלון יש להן ללון? ושלמה צווח: הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרע[ה איכה תרביץ וגו' (שיר השירים א, 7).

ד"א מי אנכי. אמר משה לאלהים: ריטורס שעומדים לפני פרעה יודעין שבעים לשון, שאם יבוא פרוזפיוטיס מכל מקום יהוא יודעין להסיה עימו. ואני עוד לשון אחד שאני יודע שאינו יוצא ידיו, אילא כבד פה וכבד לשון אנכי (שמות ד, 10). א"ר לעזר: פיקופסלוס.

אמ' לו האים: ועתה לך ואנכי אהיה עם פוך (שמות ד, 12). אמ' לו: פרוזביוטיס כשהוא אצל המלך היפוקומרין הולכין עימו, כמה סוסין וכמה שמסין! ואני שלוחך ואני הולך לי לעצמי! אמ' לו האים: אני עימך, מה את מבקש מן אדם? ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג, 12).

אמר לו האים: אני עימך, מה את מבקש מן אדם? ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג, 12).

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

...יצא

ללך דכת' ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו' (שמות ד, 20) היאך שהוא מהלך בדרך מה כת' ויהי בדרך במלון ויפגשו יי' וגו' (שם כד) למה ביקש לחונקו? אלא אמ' לו האים: אני שלחתיך שתלך ותגאול את בניי שהן בצרה וישבתה לך במלון ספאטלון, לכך ויבקש המיתו. ד"א ויבקש המיתו... ויהי בדרך במלון ויפגשו יהוה ויבקש המיתו. ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו ותאמר כי חתן דמים אתה לי. וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולת.

קטע גניזה, קמברידג', אוסף טיילור-שכטר, C₁ 46

למה ביקש לחונקו? אלא אמר לו האים: אני שלחתיך שתלך ותגאול את בניי שהן בצרה וישבתה לך במלון ספאטלון לכך ויבקש המיתו.

ד"א ויבקש המיתו. למה? שהיה בנו ערל. אמר [האלוהים]: משה הולך לומר לישראל שימולו. [והם] אומרים לו אסיה אסי חגרתך! בניך ערלים ואת אומר לנו לימול! מיד ותקח צפרה צר וגו' (שמות ד, 25).

ד"א ויבקש המיתו. למה? שלא יבוא אהרן וימצא את בניו ערילין. לפיכך, כיוון שמל בנו, אמר האלוהים: לך לקראת משה וגו'... וילך ויפגשו וגו' (שמות ד, 27). התחיל [לגא...ול את ישראל.

אמר האלהים: בעולם הזה על ידי בשר ודם גאלתי אתכן, לפיכך חזרתן ונשתעבדתן. אבל לעתיד לבוא אני גואל אתכן ועוד אין אתם משתעבדין, דכתיב אמרה גאל יהוה עבדו יעקב (ישעיהו מח, 20) ולא יעבדו-בו עוד (ירמיהו ל, 8).

שיעור 5: הרובד המאוחר: מחקר מדרשי תנחומא-

ילמדנו בעבר, בהווה ובעתיד

תנחומא בובה, וארא טו

ר' אלעזר בן פדת אומר: כשם שהביא הקב"ה על המצרים, עתיד להביא על אומה זו, שנאמר **כְּאִשֶּׁר-שָׁמַע לְמִצְרַיִם יַחֲלִי וְכַשְׁמַע צָר (ישעיהו כג, 5)**. אמר ר' אלעזר: כל צר האמור במקרא חסר [שאפשר לקרוא אותה "צר", זאת אומרת "אויב"] על אומה הרשעה הזו מדבר [זאת אומרת על רומי]. מה מצרים לקו בדם, אף אומה הרשעה הזו. **וְנִהְפְּכוּ נִחְלִיָּה לְזַפְתָּ וְעִפְרָה לְגִפְרִית וְהִיָּתָה אֶרְצָה לְזַפְתָּ בְעֶרְהָ (ישעיהו לד, 9)**.

[וְנִהְפְּכוּ נִחְלִיָּה לְזַפְתָּ] אמר ר' תנחומא: זו תברוש ותוצינוש, שהן נתונין על שפת רומי. וכתוב לילה ויוםם לא תכבה, לעולם יעלה עשנה (ישעיהו לד, 10).

ולמה? שבטלו ישראל מן התורה שהיו יגיעין בה יומם ולילה. האש שאני מביא עליהן אינה כבה לעולם, אלא לעולם יעלה עשנה (ישעיהו לד, 10), לפי ששרפו את ביתי והיה העשן עולה ממנו. והם אומרים קול שאון מעיר, קול מהיכל; קול יהוה, משלם גמול לאיביו (ישעיהו סו, 6).

אמר להם הקב"ה: אלא קול מהיכל, ואומר זכרו מה עשיתם בהיכל, קול ה' משלם גמול לאיביו. לעולם הבא שהוא פודה את ישראל, שנאמר גמול אלהים הוא יבוא וישעכם (ישעיהו לה, 4).

[וְנִהְפְּכוּ נִחְלִיָּה לְזַפְתָּ] אמר ר' תנחומא: זו תברוש ותוצינוש, שהן נתונין על שפת רומי.

אפרים אלימלך אורבך, שרידי תנחומא-ילמדנו, קבץ על יד סדרה חדשה ספר ו (טז), חלק א, עמ' 3

קרוב לומר, שכל המהדורות של המדרשים השייכים לסוג התנחומא-ילמדנו נובעים ממקור משותף – מדרש ארצישראלי, שזכה לתפוצה גדולה. נראה, שעוד בזמן קדום נתהוו ממנו בארצות השונות טפוסים שונים ונבדלים של כתבי יד. ספק גדול אם ניתן בכלל לדבר על עריכה מכוונת של המהדורות. המעתיקים, שרבים מהם היו בעצמם דרשנים, הוסיפו וגרעו, והשלימו וקטעו. אלה שראו את המיוחד שבמדרש בדרשות 'ילמדנו' נסחו דרשות חדשות מסוג זה. אחרים, שבעיניהם נראה חלקו של ר' תנחומא כבולט יותר, קראו את שמו על דרשות שמצאו בכתבי יד שלפניהם והוסיפו חיזוק לשם 'תנחומא'.